У Букачачинському таборі Гулага відбували десятирічне покарання троє братів чеченців, чи, як їх називали, чеченів. Старшому, Алі, було десь під п'ятдесят років, середульшому, Ахметові, — сорок, а наймолодшому, Мустафі, нещодавно минуло тридцять. Злочин їхній полягав у тому, що вони втрьох зарізали уповноваженого по колективізації, і їм не минути б розстрілу, якби родичі, скинувшись грошима по "дванадцяте коліно", не захабарили б кого слід, і братам хоч і дали по десять років ув'язнення кожному, але замінили статтю "терор" на "розбій". Протягом довгого етапу з далекого Кавказу до північного табору в центрі Сибіру чеченців зовсім обскубли: де поділися їхні гарні бешмети, черкески з газирями, вузенькі паски із срібними насічками! Лишились тільки чорні шапки "папахи", через які чеченців можна було здалека пізнати.

Букачачинський табір — шахтовий, на поверхні роботи дуже мало: бухгалтерія, лампова, де видавали шахтарям лампи й акумулятори, та маленький тартак, так звана пилорама, де порались три-чотири робітники. Кожен новоприбулий етап в'язнів спускали в шахту добувати вугілля. Така ж доля чекала й трьох братів чеченців. Але кавказькі верховинці, що звикли працювати в горах, високо над землею, виявилось, зовсім не придатні для праці під землею. Вони навіть не доторкнулись до кайл і лопат і цілу зміну сиділи, схиливши голови в папахах, похнюплені, мов приречені. Довго морочилося з ними шахтове начальство, не знаючи, куди поставити чеченців, щоб вони хоч трохи працювали, нарешті комусь спала на думку прекрасна ідея: зробити чеченців коло-бочниками. Для вибухових підземних робіт треба заготовляти "колобки", цебто глиняні кулі, з яких вибухівники беруть потрібну кількість глини, щоб замазувати отвори в породі або вугіллі перед тим, як зробити вибух. Для цього між шахтою, лікарнею та дальшими бараками з в'язнями стояла невелика халупка, в якій заготовляли ці колобки. Сюди й перевели чеченців. Така робота була їм до вподоби, діло в них пішло на лад, і чеченами стало задоволене і начальство, й вибухівники.

Усе йшло гаразд, але через якийсь час сталась пригода, що змусила начальство замислитись, чи можна чеченців тримати далі на такому жвавому місці, де стільки виявилось спокус для трьох братів, наділених палким східним темпераментом.

У таборовій лікарні працювала медсестрою дівчина на прізвище Берьозкіна, що зовсім їй не пасувало. їй би зватись Жабоедова чи Жабокрячева, бо обличчям вона була потворна, справді, щось жаб'яче прозирало в ньому, через що, незважаючи на сприятливі умови лікарняного гуртожитку, вона була єдина, за якою ніхто не упадав, тоді як навколо вихрились усякі романтичні історії, але що вдієш, коли хтозна за яку провину доля пустила її у життєвий тираж з такою майже непристойною зовнішністю!..

Одного разу Берьозкіна проходила неподалік від ко-лобочної. її здалека побачили чеченці й стали заманювати до себе. Показували гаманці, ляскаючи по них долонями, махали руками, бо до негарного обличчя чеченам було байдуже — їм потрібне було інше.

Природна жіноча потреба чоловічих пестощів змусила Берьозкіну недовго роздумувати, і вона, майже не вагаючись, пішла на запрошення чеченців. Ті замкнули колобочну й узяли незайману досі дівчину в кілька пекельних обертів, пустивши її по своєму вузькому колу.

Бідолашна Берьозкіна потрапила в таку круговерть східної пристрасті, яка не могла їй наснитись навіть у кошмарному сні. Натішившись досхочу, чеченці сунули їй за пазуху десять карбованців і, ледве притомну, виставили з колобочної. Йти вона не могла й сяк-так доповзла до лікарні, де й пролежала десять днів, здригаючись від конвульсій, коли при ній хтось не тільки говорив щось про чеченців, а навіть просто вимовляв слово "Кавказ"...

Пригода з Берьозкіною стала широко відома, і начальство мусило думати, куди прибрати чеченців з колобо-чної: адже повз них інколи

проходили вільнонаймані жінки, і не можна було допустити, щоб вони також зазнали хижацько-пристрасних чеченських обіймів: з цього могли виникнути великі прикрощі для адміністрації шахти й керівництва табором.

І тут комусь із начальства спало на думку: а чи не поставити чеченців сторожами на базу постачання?

База постачання, де я працював помічником бухгалтера, містилася в центрі великої таборової зони; туг була хлібопекарня й комори з продуктами й одягом та взуттям для в'язнів, відціля забезпечувались усім потрібним три таборові пункти й лікарня. Усе було б гаразд, якби не одне лихо, з яким не могло дати собі ради начальство: щоночі на базу постачання робили наскок блатарі. Перелізши через високий паркан, вони зламували замки на коморах і брали там усе, що їм заманеться. Завели були проти цих злодюг здоровенного собацюру — вівчарку, якого спускали на ніч з ланцюга, але злодюги дібрали способу знешкоджувати пса: ліву руку в зимовій рукавиці обмотували всяким ганчір'ям до того, щоб вона ставала схожа на ляльку. Озброївшись такою "лялькою", блатар спокійно йшов назустріч здоровенному собаці, і коли той ставав на задні лапи, щоб укусити злодюгу за горло, блатар спокійно запихав йому в пащу цю свою "ляльку". Осатанілий собака шматував зубами ганчір'я, щоб дістатись до людського тіла, а в цей час злодюга спокійно правою рукою з гострим ножем розпорював псові черево. З виваленими додолу тельбухами собака падав додолу й тут же здихав, а блатар після цього міг спокійно хазяйнувати в коморах.

На новій роботі чеченці показали себе як незрівнянні й незамінні сторожі. Жили вони тепер на базі в маленькій комірчині, щоб, виспавшись удень, виходити на варту, як тільки починало смеркатись. їм наказано було нещадно бити злодіїв, але не вбивати і ледь живих односи-ти в недалеку таборову лікарню конати: вбивство на території бази могло завдати неабиякого клопоту начальству.

Озброївшись ломаками, чи по-таборовому — дрина-ми, брати робили засідки й чекали появи злочинця. Коли нарешті глупої ночі блатар перелазив через паркан, чеченці давали йому змогу зайти на базу подалі від паркана, а потім по хижому свисту-сигналу середульшого, Ахмета, кидалися з дринами на злодюгу, якому й на думку не спадало, що він вскочив у пастку. Брати нещадно били дринами свою жертву, і, мабуть, не один труп лишався б у дворі бази, якби старший, Алі, вчасно похопившись, не припиняв екзекуцію і осатанілі молодші брати не опускали неохоче свої страшні дрини. Ледь теплого, непритомного злодія брати волокли в недалеку лікарню, де той невдовзі віддавав Богові душу...

Такі чеченські розправи призвели до того, що через тиждень блатарі стали обминати базу постачання десятою дорогою, аби не втрапити під чеченські дрини.

Не знаю, чи були вони письменні на своїй батьківщині, але по-російському не вміли ні читати, ні писати й говорили дуже погано. Взагалі були досить дикі. Блатних вони ненавиділи смертельно з часів довгого етапу з Кавказу за те, що ті, користуючись своєю кількісною перевагою в етапному вагоні, "розкурочили" братів, по-однімавши в них їхній національний одяг. Не інакше як цим можна пояснити той азарт, з яким чеченці розправлялись із співаними на базі блатними. Тут, як каже приказка, "чернеча злоба до гроба".

Якось під час інвентаризації старий чеченець Алі, виспавшись після нічної варти, зайшов до комори, де я й старший бухгалтер переписували канцприладдя та всякі кабінетні речі. Алі побачив великий портрет Карла Маркса. На наше запитання, хто це такий, він, не задумуючись, відповів: "Це цар..."

Цікаво відзначити, що після переселення чеченців на територію бази "жіноче питання" не виникло, хоч на базі працювала завідувачкою взуттєво-швальної майстерні молода, гарна собою жінка Лизавета Петрівна, котра не мала власної провини, а була ув'язнена за свого

чоловіка, як член родини високого партійного діяча, розстріляного за якийсь політичний злочин.

Чеченці й помислити не могли повестися з нею, як з Берьозкіною: по-перше, вона видавалась їм усе ж таки якимось начальством, а по-друге, в цю вродливу молоду жінку шалено закохався, з усім палом свого східного темпераменту, наймолодший брат Мустафа. Він частенько заглядав у маленьку кімнатку взуттєво-швальної майстерні, де Лизавета Петрівна завжди щось писала. Урочисто висипав на стіл перед Лизаветою Петрівною пригорщу горіхів або родзинок, або цукерок, чи ще якихось ласощів, що їх одержував у посилках або купував в інших "посил очників "... Лизавета Петрівна, мило усміхнувшись, дякувала, але вимагала, щоб Мустафа забрав назад свій подарунок і більше цього не робив, та Мустафа, пожираючи закоханими очима свою неприступну богиню, клав праву руку на серце й незмінно казав: "Не скучай!" Низько вклонявся й миттю зникав, щоб через кілька днів повторити таку ж саму сцену...

"Жіноча проблема" виникла на базі постачання трохи пізніше, коли в прохідній будці посадили в ролі вахтера молоду вродливу блондинку. Тут східний темперамент чеченців розбурхався на повну силу. Якось мені випало чергувати ніч на базі постачання. Як то належить черговому, я пішов перевіряти, чи висять на коморах замки й чи є на них пломби, хоч тепер у цьому й не було потреби, бо відколи чеченці оселилися на базі, припинились нічні наскоки злодіїв, але правило є правило і порядку треба додержуватись.

Уже смерклось, коли я пройшов через прохідну, і тут мене вразила незвичайна сцена: три брати чеченці, притуливши дашком до очей долоні, вдивлялись у віконце прохідної будки, де сиділа білява красуня.

— Алі, Ахмет, Мустафа! Ви чому не стоїте на своїх місцях, а робите тут чортзна-що? — накинувся я на них. Алі й Мустафа ніяково одійшли вбік, а середульший, Ахмет, котрий зі мною найбільше спілкувався, підійшов до мене ближче й запально промовив:

— Слухай, Антоненку: ти сидиш, руський баба сидить — білий баба, гарний баба, на голова білий шерсть... Був тюрма — нема тюрма, був строк — нема строк, був стаття — нема стаття! (Очевидно, це мало означати, що дивлячись на таку красуню, забуваєш усе на світі...).

— Так-то воно так, але все ж треба йти на свої місця, — відповів я. Чеченці послухались і одразу пішли з дринами у свої засідки.

А втім, "жіноча проблема" незабаром зникла сама собою: білява красуня виявилась ні до чого в ролі вахтера на прохідній: її обдурювали всі, кому не ліньки, через що начальство мусило її зняти й поставити на її місце чоловіка. Тільки Мустафа, як і перше, заходив вряди-годи до кімнатки Лизавети Петрівни й, висипавши перед нею на столі свій черговий подарунок, промовляв майже наказовим тоном своє постійне: "Не скучай!"

Найбільше зі мною контактував Ахмет. Часто, коли я повертався з роботи, він підходив до мене й незмінно питав:

— Як там війна?

— Воюють... — відповідав я.

— І хто кого?

— То вони нас, то ми їх...

Така невиразна відповідь цілком задовольняла Ахме-та, і через якийсь час він знову підходив до мене з таким самим запитанням, і знову моя абстрактна відповідь цілком задовольняла його.

Одного разу, саме на свято Першого травня, він прибіг до мене в таборовий барак з бази постачання захеканий і схвильований.

Таборове начальство завжди побоюється, що саме Першого травня, коли в'язні перебувають не на роботі, а лишаються купно в бараках, там може статися заколот чи ще якесь неподобство, і через те раз у раз навідуються в таборові пункти, базу постачання й навіть у лікарню. Цього разу воно приїхало в новій уніформі з погонами (саме тоді в уніформі Червоної Армії запроваджено погони, про що чеченці, звісно, сном-духом не відали).

— Слухай, Антоненку: сам бачив. Сам! Приїхав на базу, а в нього (Ахмет показав рукою на плечі, де бувають погони) золото сюди, золото туди. Сам бачив! Що це таке?

— У Червоній Армії запроваджено погони, чи, як ти кажеш, "золото сюди, золото туди", — пояснив я.

— Золото сюди, золото туди — закон? — перепитав Ахмет, не ймучи віри почутому.

— Так, це тепер закон, — спокійно відповів я.

— Скажи, Антоненку, а — князь, мулла, барашки — закон?

Ахмет вирішив, що коли повернулися в уніформі погони, як то було колись за старих часів, значить, має повернутись і старий лад.

— Ні, Ахмете: князь, мулла, барашки — не закон.

— Не закон? — перепитав здивовано Ахмет.

— Не закон, — ствердив я.

В Ахметовій голові, мабуть, утворилася страшна плутанина, де годі дібрати, що воно й до чого. Він похнюпився й, глибоко замислений, журно пішов від мене...

1983 р.